

Leonard Woolf

ÚJRAKEZDÉS

Vallasek Júlia fordítása

...Ekkoriban teljesen lefoglaltak bizonyos tevékenységek, amelyeknek mind az volt a céljuk, hogy valahogy megértsük, miért is tört ki a háború, egyáltalán, miért vannak háborúk és hogyan lehetne elérni azt, hogy a jövőben minél ritkábban forduljanak elő. Sidney Webb indított el ezen az úton. 1915-ben felkért, hogy végezzek el egy kutatást ebben a témakörben, a tapasztalataimról, következtetéseimről pedig írjak egy tanulmányt a Fabiánus Társaságnak, amit ők esetleg könyv formában is megjelenítenek. A Fabiánus Társaság rendtartása szerint a tanulmányt egy bizottságnak kell benyújtanom, amelynek ő az elnöke, és Shaw is részt vesz benne. Ámbár ez merő formáság, az én szabadságomat nem korlátozza senki, úgy dolgozom majd, ahogy jónak látom, és azt írok, amit akarok, ha pedig a könyv csakugyan megjelenik, akkor természetesen az én nevem alatt fog megjelenni. A Fabiánus Társaság száz fontot tud felajánlani a munkáért.

Barátaim, különösen Maynard,¹ megpróbálták lebeszélni a dolgról, mondván, hogy ez a munka minden bizonnyal rettenetesen unalmas lesz, magam is pusztán időpocsékolásnak fogom tartani. Jellemző, hogy ezek a rendkívül intelligens emberek ezt a kérdést egyszerűen és kizárólag a döntőbíráskodás kérdéskörébe utalták:

– Úgy hallottam, hogy könyvet ír a döntőbíráskodásról – mondta egyikük.

Minden bizonnyal azért gondolkodtak így, mert az 1914 előtti boldog, ártatlan időkben az embereket nem érdekelték a nemzetközi viszonyok vagy a háborúk megakadályozásának kérdése. Az ilyesmit ráhagyták a hivatásos politikusokra és a diplomatákra. Háborúk persze akkoriban is előfordultak, no de azok vagy gyarmatosító háborúk voltak, amelyekben fehér emberek mészárolták a feketéket, sárgákat, esetleg a barnákat, vagy amolyan másodrangú fehérek csetepatéi a Balkánon vagy Dél-Amerikában. Nemcsak a nap nem nyugodott le soha a Brit Birodalom felett, a gyarmati harcok sem szüneteltek egyetlen napig sem. Akadt ugyan egy kis gondunk, amíg legyőztük a búrokat, de 1915-ben már hatvan év telt el azóta, hogy európai néppel csatáztunk, és száz év azóta, hogy részt vettünk egy világméretű háborúban. Volt valami halvány emlékünkről, hogy kétszázötven évvel korábban idegen katonák taposták az angol földet – avagy nem hajózott fel Van Tromp a Temzén, mikor is, 1652-ben vagy 1653-ban? –, de igazából 848 esztendő telt el azóta, hogy angol fülek utoljára hallották idegen hódítók kürtszavát. Az újságok ritkán írtak „válsághelyzetekről”, például amikor egy francia ezredes elfoglalta az afrikai sivatagnak azt a csücskét, amelyre Anglia is jogot formált. De alighogy a mulatókban felharsant a dal: „*Nem akarunk háborút, de ha küzdeni kell, / Győzzük majd hajóval, pénzzel, emberrel!*”, a franciák máris odébbálltak, és a válsághelyzetnek vége szakadt.

Élt valami halvány emlék a Hágai Konferenciáról, amelyet egy kelekötya cár hívott össze a béke érdekében, meg arról is, hogy a konferencián „a fegyverzetkorlátozásról, a döntőbíráskodásról és a háborús törvényekről” volt szó. Sőt két konferencia is volt,

¹ John Maynard Keynes (1883–1946), a híres angol közgazdász. (*A szerk.*)

de mi az egészszöböl csak arra emlékeztünk, hogy a tárgyalások a háborús törvényekre és a döntöbírászkodásra szorítkoztak, legjelentösebb eredményük pedig az volt, hogy Hágában létrehoztak egy állandó bíróságot, amelyhez vitás nemzetközi kérdésekben fordulni lehet.

Hát ez volt az oka annak, hogy mind barátaim, mind pedig más, jól informálnak tartott személyek számára a háború megelőzése a szándék kifejezésétööl a cél eléréséig lényegében egyet jelentett a döntöbírászkodással.

Az emberek gyakran felháborodtak, amikor kifejtettem nekik, hogy mindössze két-három hónapnyi kemény munkával bárki szaktekintélyé válhat egy adott területen. Sokan arrogánsnak vagy jobb esetben komolytalannak tartottak ezért az elképzelésemért. Pedig én csakugyan így gondolom. Bármirööl legyen is szó, a témára vonatkozó, valóban számításba vehető tények száma csekély, és alig néhány igazán jó forrásmunkát talál az ember. Ki kell tapogatni a lényeges megállapításokat, és meg kell találni a hozzájuk vezető utat – ez nagyon fontos: ha sikerül, félig már meg is nyertük a csatát. Ha mindezek után az ember még olyan kitartóan és rendületlenül dolgozik, mint egy vakond vagy egy hód, néhány hónap alatt összeszedheti azt a tudást, amelynek segítségével az adott kérdést minden részletében megértheti.

1915-ben egy mindenre elszánt vakond buzgalmával ástam bele magam a nemzetközi kapcsolatok, a külpolitika, a háború és a béke témakörébe. 1916-ra már széles körű tudással rendelkeztem, valóságos szaktekintélynek számítottam. Ezt nem az önelégült emlékezet mondatja velem. Bizonyítékom van rá, be is mutatom, megkockáztatva, hogy henegeönek tartanak majd.

1920 elején Massingham, a *Nation* akkoriban jól ismert föszerkesztöje felajánlotta nekem a külpolitikai rovat vezetését. Igaz, csak átmeneti időre, addig, amíg Brailsford, a rovat gazdája külföldön tartózkodik. Három hónapig dolgoztam a *Nation*nek. Októberben levelet kaptam Massinghamtól: „*Brailsford visszajött Oroszországból, a jövő héten folytatja munkáját a Nationnél. Köszönöm eddigi járadozásait. Meg kell mondanom, hogy rendkívül nagyra értékelem lapunknál kifejtett tevékenységét. Nagyon nagy szolgálatot tett nekünk, a munkája mind formailag, mind tartalmilag hibátlan volt. Öszintén remélem, hogy lapunkat továbbra is megtartja jóindulatában, és hajlandó lesz együttműködni velünk olyankor, amikor kényes külpolitikai kérdésekben szükségünk lesz az Ön tudására.*”

Tulajdonképpen alighogy dolgozni kezdtem a *Nation*nél, vagyis már július 23-án, Clifford Sharp is felkért, hogy írjak egy külpolitikai tárgyú cikket a *New Statesman*be. Vagyis ekkor már szaktekintélynek számítottam, legalábbis újságírói körökben.

1915 közepére befejeztem a Fabiánus Társaság által megrendelt tanulmányt, ami a *New Statesman* mellékleteként rögtön meg is jelent. Bevezetőjében a háború okairööl értekeztem, majd megvizsgáltam a háborúk jellegzetességeit, történetüket, a nemzetközi jog erre vonatkozó adatait, a béketárgyalásokat, a nemzetközi konferenciákat és kongresszusokat, az ítélethozatal módjait, a döntöbírászkodást és a nemzetközi bíróságok kérdését. Végül arra a következtetésre jutottam, hogy ha elejét akarjuk venni a háborúknak, akkor először is létre kell hoznunk egy olyan nemzetközi fórumot, amely csakis ezzel foglalkozna. Felvázoltam, hogy a legminimálisabban mire volna szüksége egy ilyen nemzetek fölött álló szövetségnek ahhoz, hogy valamelyes esélye legyen a sikeres működésre. Ezután Webb-bel közösen kidolgoztunk egy nemzetközi egyezményt, amelynek alapján (figyelembe véve az én következtetéseimet) létrejöhetne egy ilyen intézmény. Ez a munkám ismét csak a *New Statesman* mellékleteként látott napvilágot. Ez volt az első, publikációt megért részletes tanulmány a Nemzetek Szövetsé-

géről, az első kidolgozása és leírása annak a struktúrának, amelyet a Szövetséges Kormányoknak jóvá kellett volna hagyniuk ahhoz, hogy a háború megakadályozására esélyünk legyen.

Munkám során egyre jobban meggyőződtem róla, hogy egy nemzetközi tekintélyű szervezet létrejötte, illetve a harcok megakadályozása csak töredékét képezi a nemzetközi kormányzás lényegesen tágabb kérdéskörének.

Általánosan elfogadott vélemény, hogy amíg szuverén államok léteznek, nem lehet létrehozni államok fölötti kormányzatot. Nem kellett hosszan tanulmányoznom a kérdést, máris meggyőződhettem felőle, hogy ez nem igaz, mert az emberi kapcsolatok egy része mindig is különböző típusú nemzetközi irányítás alatt állt. Csakhogy gyakorlatilag nem találtam egyetlen forrásmunkát sem ebben a témakörben, hiszen korábban senki sem fordított rá figyelmet. Meg is mondtam Sidney Webbnak, hogy ezzel a témával érdemes volna komolyan foglalkozni, részletes tanulmányozásnak kellene alávetni a nemzetközi kapcsolatok egész kérdéskörét, beleértve a háború megakadályozására alakítandó Szövetség gondolatát is. Webb egyetértett velem, és a Fabiánus Társaság újabb száz fontot adott egy második tanulmány megírására.

Ezen a tanulmányon rengeteget dolgoztam. Ahhoz, hogy az ember szaktekintélyé váljon a nemzetközi kormányzás kérdésében, nem volt elég elolvasni néhány könyvet, már csak azért sem, mert 1915-ben még nem voltak ilyesfajta könyvek.² Föl kellett kutatnom az eredeti forrásmunkákat. El kellett olvasnom a hivatalos kormánykiadványokat (a Kék és Fehér Könyveket) meg az olyan kiterjedt nemzetközi szervezetek évi jelentéseit, mint a Nemzetközi Posta Szövetség (Universal Postal Union) vagy a Nemzetközi Agrártudományos Intézet (International Institute of Agriculture). Számtalan beszélgetést folytattam tisztviselőkkel és különböző más beosztásban dolgozó emberekkel, akik saját nemzetüket képviselték a fenti szervezetek konferenciáin és kongresszusain. Ma is emlékszem arra a remek beszámolóra, amit attól a tisztviselőtől hallottam, aki a Nemzetközi Posta Szövetség kongresszusán Angliát képviselte. Ő mesélte el nekem a Perzsiába szállított Bibliák frappáns kis történetét.

A Szövetség szabályai értelmében minden ország megtarthatja azt az összeget, amely a postai küldemények továbbításából befolyik. Általában elégedettek ezzel az eljárással, 1906-ban azonban Perzsia jelezte, hogy komoly gondjai adódtak. Az ottani lakosok nagyrészt mohamedánok, míg Nagy-Britanniában keresztények élnek. Mind az angolok, mind pedig az amerikaiak szenvedélyes elszántsággal több ezer példányban küldenek Bibliát Perzsiába, miközben a perzsák soha nem küldtek Koránt sem Angliába, sem pedig Amerikába. Perzsiában nincs vasút, tehát a perzsa kormány évente hatalmas összegeket költ azokra a tevekaravánokra, amelyek az idegen Bibliákat elszállítják a perzsa alattvalókhoz. Az a jelentős összeg, amelyet a britek és az amerikaiak a küldemény postázásakor kifizetnek, saját kormányuk tulajdona lesz, míg a perzsa kormány semmit sem kap. Sőt, mivel a perzsák csak nagy ritkán küldenek levelet vagy csomagot külföldre, az országot már-már a tönk szélére sodorta a Szent Biblia. A

² Összesen két használható könyv létezett. Az egyik amerikai, Reinsch professzor PUBLIC INTERNATIONAL UNIONS című könyve. A másik az Union des Associations Internationales évkönyve (ANNUAIRES DE LA VIE INTERNATIONALE). Ez utóbbi fölbecsülhetetlenül értékesnek bizonyult számomra, mert volt benne egy lista a nemzetközi szervezetekről, a római Nemzetközi Földművelési Intézettől az Ésszerű Patkányirtás Nemzetközi Szövetségéig. Szerepelt benne annak az 1913-as varsói titkos konferenciának az anyaga, amelyen 89 emberkereskedő gyűlt össze az „üzletág jövőjével kapcsolatos nemzetközi egyezség” megvitatására, ami azal ért véget, hogy mind a 89 képviselőt letartóztatta a varsói rendőrség.

perzsák jogos és ékesszólóan előadott panasza nem is maradt hatástalan. A Posta Szövetség különböző nemzeteinek képviselői belátták, hogy cselekedniük kell, ezért 1906-ban újabb cikkellyel bővült az Egyezmény, amelynek értelmében felhatalmazták Perzsiát, hogy adót vessen ki minden nyomtatványra, amely postán érkezik az országba.

Az általam írt két tanulmány, valamint a közösen elkészített egyezménytervezet 1916-ban INTERNATIONAL GOVERNMENT (NEMZETKÖZI KORMÁNY) címmel könyv formában is megjelent. Úgy gondolom, nem maradt hatástalan, hiszen fölhasználta az a kormánybizottság, amely a Nemzetek Szövetségre vonatkozó brit javaslatokat állította össze a Békekonferencia számára, valamint a versailles-i tárgyalásokon részt vevő brit delegáció is ebből dolgozott. Mindezt bizonyíthatja Sir Sydney Waterlow, illetve Philip Noel-Baker, aki a titkára és Lord Cecil, aki vezetője volt annak a brit delegációnak, amely a Nemzetek Szövetségének létrehozásán fáradozott. Sydney Waterlow a Külügyminisztériumban dolgozott, és 1918-ban őt bízták meg azzal, hogy készítse el egy bizalmas jelentés tervét a „*Nemzetek Szövetségén belül működő Nemzetközi Kormányról*”. A jelentést a brit delegáció Versailles-ban szándékozott felhasználni. Kaptam tőle egy példányt. A bevezetőben a következőket írja: „*Az első részben tárgyalt tényeket csaknem teljes terjedelműben L. S. Woolf 1916-ban megjelent INTERNATIONAL GOVERNMENT című munkájából vettem át. Főleges lett volna újra elvégezni azt a munkát, amelyet Mr. Woolf már nagy hozzáértéssel, igen sok adatra támaszkodva elvégzett, már csak azért is, mert az idő nagyon sürgetett. Tehát a nemzetközi kormány jelenleg is létező különböző szerveinek részletes leírását a legtöbbször szó szerint vagy csak jelentéktelen rövidítéseket alkalmazva Mr. Woolf könyvéből vettem át.*”

Miközben a könyvemem dolgoztam, lépésről lépésre közelebb kerültem ahhoz, amit némi eufemizmussal réalpolitikának neveznek. A Fabiánusok is, én is és rajtunk kívül még nagyon sokan már a háború elején úgy gondoltuk, hogy ennek többé nem szabad megtörténnie. Ennek a háborúnak éppen az a szerepe, hogy elejét vegye minden jövődöbéli véres konfliktusnak. Ezért elengedhetetlenül fontos, hogy a háború befejeztével létrejöjjen valamiféle nemzetközi tekintélyű szervezet – hamarosan nevet is adtunk neki: Nemzetek Szövetsége³ –, amelynek keretén belül meg lehetne tárgyalni a különböző nemzetek közötti nézeteltéréseket, és fel lehetne állítani egy olyan nemzetközi jogrendszert, amely garantálná a tartós békét. Mind Angliában, mind pedig más országokban a legkülönbözőbb politikai nézetű emberek tömörültek egy csoportba azért, hogy ezt a gondolatot széles körben ismertté tegyék, és a megvalósítás során felmerülő kérdésekkel foglalkozzanak. Angliában a legismertebb ilyen irányú próbálkozás a Lord Bryce vezette Bryce-csoport volt, az Egyesült Államokban pedig a League to Enforce Peace.⁴

Az egyik legtevékenyebb és legbefolyásosabb munkása ennek az ügynek Goldsworthy Lowes Dickinson volt, vagyis Goldie, ahogy a barátai nevezték. Goldie tizennyolc évvel idősebb volt nálam, de még a cambridge-i éveimből ismertem, ő volt a King's College egyik legnépszerűbb professzora, és azt hiszem, egyike a legelbűvölőbb embereknek, akikkel valaha is találkoztam. Roger Fry nemzedékéhez tartozott, és ha meg gondolom, érdekes, hogy abból a generációból milyen sokan rendelkeztek azzal a férfias vonzerővel, amely nagyságból, gyöngédségből és némi melankóliából tevődött össze. Roger maga is ilyen volt, de igazából Goldie-ra volt jellemző. A gondolatnak,

³ League of Nations, közsismertebb, de hibás fordításban: Népszövetség. (*A szerk.*)

⁴ Csaknem valamennyi csoport közzétette a Szövetséggel kapcsolatos elképzeléseit. 1917-ben THE FRAMEWORK OF A LASTING PEACE címmel kiadtam egy könyvet, amelyben nyolc ilyen tervezet szövegét közöltem.

szónak és magatartásnak ez a rendkívüli nemessége, illetve az ezzel társuló melankólia nagyon vonzó volt, de megvolt a maga hátránya, sőt veszélye is. Goldie igen sok jó könyvet írt, például a *LETTERS FROM JOHN CHINAMAN* címűt, és gyakran írt a háború és a béke kérdéséről is. Írásai hírneves és befolyásos emberré tették, azoknak, akik őt jól ismerték és szerették, mégis csalódást okoztak. El kell ismerni, hogy ez a csalódás nem ért egészen váratlanul. Goldie-ban volt valami ernyedtt gyöngeség, amely gondolkodásmódjában és ilyenformán írásaiban is megnyilvánult, és amely összefüggésben állt alapvető nagylelkűségével és gyöngédségével. Virginiát nagyon szerette, és időnként meglátogatott minket. Virginia is kedvelte őt, ámbár néha bosszantotta fellegekben járó finomkodása. Kétségtelenül így érezhetett akkor is, amikor 1935. december 28-án a következőket írta naplójába: „*Goldie rettenetesen lehangoló. Mindig egyedül a hegycsúcson, azon tűnődve, hogyan is éljen, elméleteket gyártván az életről, amelyet soha nem él meg. Roger pedig mindig odalent járkal a dús völgyekben, ő az, aki igazán él. Mégis: micsoda forró pára szívít Goldie fogai közül! Mindig az egészet akarja, a teljes életet. Mindig csak Shelley és Goethe, aztán meg fogalma sincs, hogy hova lett a forró vizes palackja. És soha nem jegyez meg egy arcot, egy macskát, egy kutyát vagy egy virágot, ha mégis, akkor csakis úgy, mint a nagy egész egy aprócska részét. Ezért olvashatatlanok a szép gondolatokkal teli könyvei. Mégis, időnként elbűvölő tud lenni.*”

Be kell vallanom, számos barátunk szerint rosszul tettem, hogy ezt a részt bevettem az *A WRITER'S DIARY*-ba.⁵

Mint már említettem, Goldie talán a legaktívabb tagja volt a Bryce-csoportnak. Ő, Sir W. H. Dickinson (a későbbi Lord Dickinson), J. A. Hobson, Raymond Unwin, H. N. Brailsford, valamint jómagam azon fáradoztunk, hogy elindítsuk a Nemzetek Szövetsége Társaságot (League of Nations Society), amelynek mi alkottuk a Végrehajtó Bizottságát. Munkánk jelentős részét a népszerűsítés alkotta, célunk elsősorban az volt, hogy megértessük az emberekkel, mekkora szükség lesz egy ilyen Szövetségre a háborút követő béketárgyalásokon. Ugyanabban az időben létrejött egy másik szervezet is, a Nemzetek Szövetsége Egyesület (The League of Nations Association), amelynek nagyjából hasonló céljai voltak. Sajnos, amint az gyakran megtörténik a jó és bölcs eszmék hordozóival, a két szervezet gyanakvással, sőt megvetéssel szemlélte egymást. Ez utóbbi egyesülethez tartoztak Wickham Steed, Gilbert Murray, H. G. Wells, Lionel Curtis és C. A. McCurdy képviselő. Ők pacifistáknak és németpártiaknak tartottak minket, mi pedig úgy gondoltuk, hogy ők túl vehemensen küzdenek az ellenkező oldalon. Amint azonban a háború vége és a békekötések belátható közelségbe kerültek, valamennyiünk számára nyilvánvalóvá vált, hogy abszurd dolog két hasonló célokért küzdő, egymással mégis vetekedő csoportosulást fenntartani. Nem maradt más választásunk, mint az együttműködés.

Határozat született arra nézve, hogy mindkét Végrehajtó Bizottság kijelöl négy négy képviselőt, akik összeülnek és kidolgozzák azokat az alapszabályokat, amelyek a közös munkát, sőt magát az egyesülést lehetővé teszik. A Társaság úgy döntött, hogy Goldie-t, W. H. Dickinson-t, Hobson-t és engem jelölnek, a Ligát pedig McCurdy, Steed, Murray és Wells képviselte. Bölcsen úgy határoztunk, hogy közös vacsorákon fogunk találkozni, és ezt meg is tettük két vagy három alkalommal. Fehérszta mellett köny-

⁵ EGY ÍRÓ NAPLÓJA – ezzel a címmel adta ki Leonard Woolf a felesége, Virginia Woolf naplójegyzeteiből készített összeállítását 1953-ban. (*A szerk.*)

nyebben megegyeztünk, és hamarosan létrejött az új szervezet, a League of Nations Union.

Az első vacsorán H. G. Wells mellett ültem, és nagyon jól szót értettünk egymással. Akkor kezdődött szoros barátságunk, amely egészen Wells haláláig tartott, mégis, gyakran szakították félbe viharos időszakok, amint ez Wells és barátai között már szokásos volt.

Miután a League of Nations Unionnal kapcsolatos munkánkat befejeztük, H. G. meghívott ebédre a Strand Palace Hotelba, de amikor megérkeztem, elcípelt magával a sarkon túl, a Boulestinbe. Tudtam, hogy ez részéről nagy kitüntetésnek számít. Ebéd közben aztán kijelentette, hogy tanulmányozva a Nemzetek Szövetsége eszméjét, no meg a háborút magát, arra a következtetésre jutott, hogy teljesen új nézőpontból kellene megírni a világ történelmét, „amúgy egyszerűen, az egyszerű emberek számára”. Ezt a könyvet nem egy embernek kellene megírnia, hanem többnek, akik természetesen azonos szempontokból ítélnék meg az eseményeket. Volna-e kedvem részt venni ebben a munkában? Kivennék egy szobát a Central Hallban, ahol a munkatársak hente egy alkalommal összejönnének, és megbeszelnék az éppen felmerülő kérdéseket. A maga részéről javasolta Gilbert Murrayt, Lionel Curtist, J. A. Spender, a *Westminster Gazette* szerkesztőjét, John Hiltont, William Archert és engem. Archer elvállalta a titkári szerepét, amúgy a találkozásainknak nem lesz semmiféle hivatalos jellege, baráti teázások lesznek, semmi több.

Elfogadtam a felkérését, és néhány hónapon keresztül minden szerda délutánomat a lehető legkellemesebb társaságban töltöttem. H. G., Archer, Gilbert Murray és én törzstagoknak számítottunk, Spender és Hilton eleinte ritkábban jöttek el.

H. G. eredeti elképzelése szerint kinek-kinek egy szelet jutott volna a nagy műből, és gyanítom, hogy gondolatban már a korszakokat is kiválasztotta számunkra. Hamarosan azonban az egész terv hamvába holt, ámbár azt is mondhatnánk, hogy barátságga nőtte ki magát, hiszen nem eredményezett mást, mint – legalábbis számomra – igen kellemes baráti beszélgetéseket jó tea mellett. A világtörténelem mind távolabb és távolabb került tőlünk, lassan mindenről többet beszélgettünk, mint erről. 1918. október 30-án ültünk össze először, és 1919 februárjában még találkoztunk néhányszor, addigra azonban Wells beleunt a dologba, és azt mondta, hogy majd megírja a könyvet ő maga. E találkozások emlékére kaptam tőle egy példányt a *THE OUTLINE OF HISTORY* című munkájából.⁶

H. G.-vel időről időre összejöttünk, gyakran küldött egy-egy meleg hangú képeslapot, amikor pedig megjelent az *International Review*, nagylelkűen felajánlotta nekem folytatásokban történő közlésre a *THE UNDYING FIRE (AZ OLTHATATLAN TŰZ)* című munkáját. Csakhogy igazából sohasem tudhattam, hányadán állok vele, mert rendkívül ingerlékeny kis ember volt, jelentéktelen dolgok miatt is azonnal felrobbant. Nekem kétszer is sikerült őt gamra haragítanom.

Az első eset nem volt komoly, inkább csak különös. A liberálisokat és munkáspártiakat egyaránt felháborították a Black and Tans különítmények⁷ írországi atrocitásai. Sőt konzervatív körökben is akadtak jó néhányan, akik nehezményezték, hogy a kor-

⁶ Magyarul: A VILÁGTÖRTÉNELEM ALAPVONALAI. 1925. Ford. Kiss R.–Lambrecht K. (A ford.)

⁷ Az 1920–21-es írországi zavargások idején bevetett rendőrségi segédcsoportok, nevüket az egyenruhájuk (fekete-rozsdabarna) színe után kapták. A Black and Tans csapatok tagjait Angliában főleg az első világháború munka nélküli veteránjaiból válogatták. Az ír forradalmárok ellen irányuló brutális terrorakciójuk Anglia-szerre felháborodást keltett. (A ford.)

mány szemet hunyt a Black and Tans viselkedése fölött. Köztük volt Lord Henry Cavendish Bentinck, egyike azoknak a különös toryknak, akik liberálisabbak a liberálisoknál, és örökösen a tulajdon pártjuk ellenében szavaznak. Ottoline Morrell bátyja volt, én Morrelléknél ismertem meg.

Lord Bentinck létrehozott egy kis társaságot, amelynek tagjai a „Békét Írországgal!” jelszó alatt küzdöttek, hogy a kormány rendelje haza a Black and Tanst. Engem is felkért, hogy csatlakozzam hozzájuk, és a csoport tagjai gyakran összegyűltek az irodámban, az *International Review* szerkesztőségében. A társaságból csak két emberre emlékszem, Brailsfordra és, ha nem tévedek, Hobsonra. Nem sok vizet zavartunk, egy napon aztán Bentinck bejelentette, hogy egy fiatalember, bizonyos Oswald Mosley konzervatív képviselőházi tag, aki a 16. ulánusoknál szolgált, és Lord Curzon lányát vette feleségül, de azért nagyon haladó gondolkodású ember, akit elborzaszt mindaz, ami Írorszáiban történik, nos, ez a fiatalember, ha mi is úgy gondoljuk, elvállalja társaságunkban a pénztárosi tisztséget. Beleegyeztünk, és a következő találkozónkon megjelent Mosley. Jóképű fiú volt, cilinderben és szmokingban, aranygombos sétapálccával. Pillanatok alatt életet lehel az ernyedő társaságba, többek közt elhatároztuk, hogy haladéktalanul levelet írok Wellsnek, és felkérem őt arra, hogy támogassa törekvéseinket. Postafordultával megjött a válasz, egy mérges, felháborodott levél, amely szerint az írek aljas, gyilkos csirkefogók, akik csak azt kapják, amit megérdemeltek.

Amikor H. G. másodszer haragudott meg rám – én ugyanis sohasem nehezíteltem rá –, azt sokkal komolyabb, egyszerűs mind sokkal abszurdabb okból tette.

1932-ben kritikát írtam *THE WORK, WEALTH AND HAPPINESS OF MANKIND* című művéről, és ez meg is jelent a *New Statesman*-ben. Mint Wells munkái általában, ez is jó volt, és én lelkesen megdicsértem mindent, amit benne jónak találtam. Sajnos azt is megírtam, hogy a fiatalabb generáció szerint Mr. Wells olyan gondolkodó, aki nem képes gondolkodni, én azonban nem értek egyet velük. Mr. Wells ugyanis a fantáziájával gondolkodik. Wells akkor éppen Dél-Franciaországban tartózkodott, mégis szinte azonnal érkezett tőle egy levelezőlap, amelyben afelől érdeklődött, ugyan ki volt az a ragyogó ifjú kritikus, aki azt mondta róla, hogy „olyan gondolkodó, aki nem képes gondolkodni”. Amikor a kritikámat írtam, úgy emlékeztem, hogy az említett jellemzést nem sokkal korábban A. L. Rowse *POLITICS AND THE YOUNGER GENERATION* című könyvében olvastam. Nosza nekiestem a könyvnek, kerestem, kutattam, legnagyobb megdöbbenésemre azonban az említett idézetet sehhol sem találtam. Ezt becsületesen meg is írtam Wellsnek, mire ő szokása szerint felrobbant: „Úgy látszik, Ön gondolkodik rólam ily módon, de nem volt elég bátorsága ezt nyíltan a szemembe vágni. Remélem, tudja a kötelességet, és nyilvánosan leleplezi az áldézet szerzőjét.”

A következőket válaszoltam neki:

„1932. március 19.

Kedves Wells,

nem tudom eldönteni, hogy amit írt, azt komolyan gondolta-e vagy sem. Ha ugyanis olvasta a kritikámat, akkor nem hihetem el, hogy csakugyan haragszik. Könyvét a legnagyobb csodálattal olvastam, és erről szól a kritikám is. Ha Ön mégis megharagudott rám, ez csak azt bizonyítja, hogy különös módon egy író munkáját még dicsérni sem veszélytelen feladat. El sem tudom képzelni, miből gondolja, hogy nem lett volna bátorságom vállalni a véleményemet, ha történetesen csakugyan úgy gondolnám, hogy Ön »olyan gondolkodó, aki nem képes gondolkodni«. Egész munkásságom azt bizonyítja, hogy a legkevésbé sem tartok attól, hogy gondolataimat őszintén a nyilvánosság elé tárjam.

Javaslatot tettem a szerkesztőnek arra nézve, hogy levelet írjak a New Statesmannek, és megmagyarázom benne azt, amit tettem, és azt is, hogy Önnek ez ellen mi a kifogása, ám bár úgy gondolom, hogy mindezzel csak azt érjük el, hogy Ön némiképpen neveléses helyzetbe kerül, amit viszont a legkevésbé sem óhajtanék. Maga a szerkesztő sem mutatott túl nagy hajlandóságot a levél közlésére. Mindazonáltal ha Ön óhajtja, megteszem. Kérem, értesítsen róla, hogy mit határozott.

*Őszinte híve:
Leonard Woolf*

H. G. azt válaszolta, hogy a helyzeten valóban semmit sem javítana egy olyan írás, amely őt neveléses helyzetbe hozná, ehelyett írt egy levelet, és követelte, hogy közöljük a *New Statesman*ben: „A *The Work, Wealth and Happiness of Mankind* című írásról közölt kritikámban (N. S., dátum) azt írtam, hogy: (itt következett az idézet). Ezt a megállapítást azért tettem, hogy megerősítsem az Önök olvasóinak Mr. Wells iránt érzett bizalmát, valamint azért, hogy ily módon juttassam kifejezésre munkája iránt érzett csodálatomat. Ennek a kijelentésnek egyetlen szava sem igaz, ezt a szerző kifogásolta is. Ezúton kérek bocsánatot mind Mr. Wellstől, mind pedig attól a jó nevű fiatal közgazdásztól, akinek a fenti idézet meggondolatlanul tulajdonítottam.”

Wells azt is hozzátette, hogy ennek a levélnek a közlése biztosítja számomra a lehetőséget, hogy egyszerűen és becsületesen tisztázzam magam. „Ugyan mi mást is tehetne, ha meg akarja őrizni méltóságát?”

A következőket választotta nekem: „A legnagyobb mértékben csodálom Önt mint írókat (és mint gondolkodót), de nem értek egyet azzal, hogy Ön írja meg azt a levelet, amelyet az én nevem alatt fognak közölni.” Ilyenformán megírtam a magam levelét, megmagyaráztam, hogy mi történt, és elküldtem a *New Statesman*nek. Csakhogy időközben H. G. is küldött egy levelet a szerkesztőnek, amelyben arra kérte, hogy ne publikálják az én levelemet. Később nekem is küldött egy levelet, amelyben közölte, hogy úgy határozott, jobb, ha az incidensről nem esik több szó a sajtóban. „Nagyon fáj, végtelenül elkeserített, sőt valóságos csapásként életem meg azt, hogy Ön szívtelenül cserbenhagyott. Most mégis úgy érzem, hogy Önnek ez nem volt szándékában. Mindenesetre egy táborban harcolunk, nem volna szerencsés, ha az ellenségeink szemé láttára mocskolnánk be egymást.”

Közben az ügynek volt egy különös és engem mindenesetre szórakoztató fejleménye. Akkoriban a *Political Quarterly* szerkesztője voltam, és néhány héttel a H. G.-vel folytatott vita előtt A. L. Rowse elküldte nekem egy írását a Lordok Házáról. Az írást néhány megjegyzés kíséretében elfogadtam, és visszaküldtem neki a kéziratot, hogy a szükséges javításokat megtehesse. Mire a kéziratot visszakaptam, a vihar már elült. Ekkor történt, hogy olvasgatás közben egyszer csak rábukkantam arra a sok bajt kevert mondatra, igaz, ez alkalommal a szerző keresztülhúzta. Azonnal kapcsolatba léptem Rowse-zal, és megkérdeztem, volna-e kifogása ellene, hogy levelet írjak H. G.-nek Franciaországba, és megmagyarázzam neki, hogy összetévesztettem Rowse könyvét a még publikálatlan cikkével. Rowse közölte velem, hogy H. G. írt neki Franciaországból, meghívta őt ebédre a következő hét valamelyik napjára. Így hát roppant kínos volna, ha H. G. most tudná meg, hogy éppen ő volt az, aki azt állította róla, hogy olyan gondolkodó, aki képtelen gondolkodni.

Végül soha nem magyarázkodhattam ki H. G. előtt, aki ezért több mint egy évig orrolt rám. Aztán egy napon Mary Hutchinson meghívott minket vacsorára, megemlítve, hogy Wells is ott lesz, és tudja, hogy összevesztünk, ha tehát nem akarok találkozni vele, akkor... Közöltem, hogy csak Wells haragudott meg rám, én reá soha, sőt min-

dig szívesen beszélgettem vele. A vacsorára mi érkeztünk meg hamarabb. Amikor Wells megjött, miután Maryt üdvözölte, egyenesen hozzánk lépett, két kézzel megragadta a kezemet, hosszan szorongatta, és zavart mosollyal nézett rám. Ami természetes, hiszen a nagy vihar után ez volt az első találkozásunk.

Közben tovább folyt a háború. Virginia betegségét kivéve az a négy háborús év volt életem legrémesebb időszaka. A második háború öt éve több borzalmat hozott, Virginia is akkor lett öngyilkos, de legalább mindennap történt valami, amire oda kellett figyelni, ha más nem, az, hogy az ember élete naponta veszélybe került. 1914 és 1918 között azt volt a legnehezebb elviselni, hogy hónapról hónapra, évről évre mintha nem történt volna semmi, semmi más, csak az a haszontalan, szánalmas öldöklés Franciaországban. Aki az ashami dombok közt sétált, gyakran hallhatta a flandriai front ágyúdörgéseit. Még olyankor is, amikor semmilyen hírt nem kaptunk, amikor Richmondban vagy Sussexben unatkoztunk, még akkor is ott dobolt a koponyánkban a háború monoton, színtelen hangja, a jövő pedig éppen olyan szürke és színtelen képet mutatott, mint a jelen. Amikor 1917. december 2-án, egy mozdulatlanak tűnő, szomorú napon megszólalt a telefon, és közölték velem, hogy Cecil elesett Franciaországban, úgy éreztem, mintha valaki iszonyúan fejbe vágott volna.

A sötétséget egyetlen fénysugár bontotta meg: Virginia lassan, de határozottan gyógyulni kezdett. Ismét képes volt dolgozni, kitartóan írta NIGHT AND DAY című regényét, és 1919 márciusában átnyújtotta nekem a befejezett mű kéziratát. Némi körültekintő óvatossággal ugyan, de lassanként a társasági életbe is visszatérhetett. Egyre több emberrel jártunk össze, köztük Philip és Ottoline Morrell-lel, akiket Lyttonon⁸ keresztül ismertünk meg. Úgy emlékszem, először 1917-ben töltöttünk egy hétvégét garsingtoni házukban. Maga a ház, Philip és Ottoline, barátaik és vendégeik színes köre mindmind egy olyan világhoz tartoztak, amellyel a való életben még sohasem találkoztam, a fikció világában viszont annál gyakrabban. Crotchet Castle, Headlong Hall, Nightmare Abbey és Gryll Grange⁹ lakói egészen otthonosan érezték volna magukat Garsington Manorban.

Garsington csinos oxfordshire-i udvarház volt, gyönyörű kerttel, úszómedencével és sétáló pávákkal. Maga Ottoline is pávaszerű volt, ahogy fel-alá járkált a házban és a teraszokon, furcsa, élénk színekben pompázó hosszú sáljai csak úgy úsztak utána. Ügyetlen kézzel vörösre festett tincsei, madárszerűen mindig magasra tartott feje, különös orrhangja és nyihogó nevetése azt az érzést keltették az emberben, hogy bármelyik pillanatban elrepülhet, mintegy válaszolva a rikoltozó hívásra, amellyel a pávák hajnalonta felköltöttek. Úgy éreztem magam, mint régen a ceyloni őserdőben. Szóval Ottoline tökéletesen beleillett abba a tarkabarka társaságba, amely reggelente körülülte a reggelizőasztalt.

Philip liberális képviselő volt, Asquithet támogatta Lloyd George ellenében, és mind őt, mind Ottoline-t a politikai és társadalmi liberalizmus, sőt radikalizmus levegője lengte körül. Mindketten vezető szerepet töltek be a haladó szellemű angolok ólomkatona-hadseregében, azok közé az emberek közé tartoztak, akikre mindig lehetett számítani, ha arról volt szó, hogy alá kell írni egy népszerűtlen ügyet támogató levelet a *The Times*nak, vagy tiltakozni kell a pogromok és a halálbüntetés ellen. Ottoline büszke volt rá, hogy hátat fordított főrendi családjának azért, hogy irodalmat tanulhasson Walter Raleightól a liverpooli egyetemen. Művészeket, írókat, proletárokat, bo-

⁸ Lytton Strachey (1880–1932) kritikus és életrajzíró. (A szerk.)

⁹ A felsorolt helyszínek Thomas Love Peacock (1785–1866) satirikus regényeire utalnak. (A szerk.)

hémeket és csavargókat pártfogolt. Bedford Square-i szalonjában vagy Garsingtonban éppúgy szívesen látott vendég volt Portland hercegnő, a feddhetetlen Lord Henry, esetleg Lord Berners (aki mindig zongorát vagy spinétet cipelt magával az autójában), mint a katonai szolgálatot lelkiismereti okból megtagadó lézengők, különböző rendű és rangú értelmiségi emberek, mint Gertler, John Rodke vagy Middleton Murry, akik nemcsak a pénznek, de – legalábbis a hercegnő szerint – a jó modornak is híjával voltak.

Engem rendkívül szórakoztatott, amikor (nem is olyan ritkán) Ottoline proletárlárcra mögül váratlan gyorsasággal előbújt az arisztokrata hölgy, és a hercegek lánya,¹⁰ illetve nővére egy-két szóval helyére tett holmi névtelen senkit. Ez bizony minden alkalommal előfordult, valahányszor valaki túl messze ment a bizalmaskodásban. Ennél is jobban mulattam azon, hogy mennyire magabiztos, sőt önfelelt tud lenni Ottoline a nyilvánosság előtt. Egy nyári este meglátogattuk őt Bedford Square-i házában, a látogatásunk végén pedig visszakísért minket a Tavistock Square-re. Aznap a szokásosnál is különösebb és feltűnőbb ruhát viselt. Kalapja, haja, ruhadarabjai suhogtak, lebegtek, csattogtak körülötte. Most aztán csakugyan olyan volt, mint egy hatalmas madár, amelyre már nem illik színes és rosszul festett tollruhája. Úgyszólván mindenki utánunk fordult, egy helyen pedig a felszedett járda mellett dolgozó útburkoló munkások hangos hahotával díjazták a megjelenését, miután elhaladtunk mellettük, még utána is füttyültek. Ottoline mintha észre sem vette volna, nyugodt méltósággal vonult tovább.

Amint már említettem, Garsingtonban a lehető legtarkább társasággal találkozhatott az ember. A háború alatt végig ott tanyázott egy csoport, amúgy hadköteles fiatalember, akik lelkiismereti okokból megtagadták a katonáskodást. A bíróság felmentette őket azzal a feltétellel, hogy helyette mezőgazdasági munkát fognak végezni. Nos, Morrelléknek volt egy kis farmjuk, és szokott nagylelkűségükkel „felfogadtak” jó néhány ilyen fiatalembert, akik ott is laktak, esetleg egy szomszédos tanyán ütötték fel a szállásukat. Az étkezéseknél rendszerint ugyanaz a társaság jelent meg: Lytton, Gerald és Fredegond Shove, Clive Bell, Mark Gertler és Frank Prewett, a költő. E művészeti és irodalmi alapra épült egy össze nem illő, változatos elemekből álló réteg, amelynek tagjai főleg a társadalom és a politikai élet magasabb szféráiból kerültek ki. Emlékszem egy hétvégére, amikor az értelmiségi alvilág körében megjelent egy csodaszép, üresfejű ifjú hölgy és Lord Balniel, aki akkor még az elején volt annak a politikai karriernek, amely később megszámlálhatatlan képtár és múzeum gondnokává tette.

Gyakran feltűnt az Asquith család egy-egy tagja. Margot, Lady Oxford mindig váratlanul jelent meg a nap vagy az éjszaka bármely órájában. Ismerősei és önéletrajza szerint egy nagyszőnyeg és egy vadóc, enfant terrible igazi, angolos keveréke volt. Az embereket elbűvölte, bosszantotta vagy fárasztotta a belőle áradó kifogyhatatlan energia, akarateréje körülbelül olyan hatással volt a környezetére, mint egy szakadatlanul működő elektromos fűrógép. Lehetetlen volt nem szeretni őt még olyankor is, amikor igazán elviselhetetlen volt – odi et amo.

Egy délután senki sem maradt otthon Garsingtonban, kivéve Juliant, Ottoline leányát és engem. A többiek vagy dolgoztak, vagy elmentek meglátogatni a Koszorús Költőt.¹¹ Úgy éreztem, nem bírnám elviselni a Koszorús Költő fennkölt stílusát, ezért inkább Juliannal teniszeztünk. A lány azonban néhány szett után beleunt, és vissza-

¹⁰ A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy tudtommal Ottoline csak unokája volt egy hercegnek és húga Portland hercegének.

¹¹ A királyi udvar hivatalosan kinevezett koszorús költője 1913 és 1930 közt Robert Bridges (1844–1930) volt. (A szerk.)

ment a házba, így én egyedül csavarogtam a kertben. Egyszer csak elém toppant Margot. Lloyd George és Asquith éppen akkoriban szakították ketté a Liberális Pártot, pontosabban L. G. kivált belőle, és vitte magával a párttagok egy részét, a két fél éppen élethalálharcot vívott egymással. Amikor Margot rájött, hogy egyedül vagyok, különös fény gyúlt a szemében, ami azonnal óvatosságra intett. Fel-alá sétáltunk egymás mellett, Margot jobb keze a vállamon pihent. Nyilvánvaló volt, hogy akar valamit, és nem is teketóriázott sokáig.

– Tudom, hogy nagyon jóban van Maynard Keyneszel – kezdte, majd mindent megtudtam L. G. aljasságáról, becstelenségéről, tökéletesen elvtelen viselkedéséről és arról, hogy ő, Margot nem tűrheti, hogy ez a szörnyűséges csaló behálózson olyan ragyogó fiatalembereket, mint Maynard. Reméli, hogy nekem majd gondom lesz rá, hogy Maynard is megtudja mindazt, amit ő most nekem elmondott, és elvárja tőlem, hogy minden befolyásomat latba vetve átírányítsam a jeles ifjút a helyes útra – vagyis Asquith táborába. Mondhatom, Maynard igen jól szórakozott, amikor beszámoltam neki a történetekről.

Azt hiszem, Margot nemcsak csodálta, de őszintén szerette is Virginiát. Csakhogy ő is, mint annyian mások, naiv módon mindig azon fáradozott, hogy rábeszélje valamire az embert. Egy alkalommal felhívta Virginiát telefonon, és megkérte, hogy a következő csütörtökön ebédeljen vele Bedford Squire-en levő lakásában.

– Teljesen magunkban leszünk – ígérte, hozzátéve, hogy valami nagyon fontosat szeretne megbeszélni Virginiával.

Virginia el is ment, és együtt ebédelt – egy tizenkét tagú társasággal. Fontos dolgokról egyetlen szó sem esett addig a pillanatig, amíg Virginia szedelőzködni nem kezdett. Akkor Margot megkérdezte tőle, eljöhete-e hozzánk hétfőn teára. A tea mellett aztán elmondta, hogy Virginia írásait mindenki másénál jobban csodálja.

– Szeretném, ha maga írná meg a nekrológomat a *The Times*ban. Ha felajánlja nekik, biztosan örömmel fogadják majd a javaslatát, engem pedig olyan boldoggá tene velem!

Virginia azt válaszolta, hogy legjobb tudomása szerint a nekrológokkal Bruce Richmond foglalkozik, és nem hiszi, hogy örülne neki, ha bárki belekontárkodna a munkájába. Ő, Virginia ezt semmiképpen sem kockáztatná meg.

– Azért csak gondolkozzon a dolgon – biztatta Margot.

Gyakran eltűnődtünk rajta, vajon Bruce Richmondot is meghívta-e egy kettesben (és tíz más vendég társaságában) elköltendő ebédre azért, hogy megtárgyalja vele a fontos kérdést, vagyis azt, hogy Virginiával akarja megírtni a nekrológját. Ha így történt, bizony hiába fáradozott.

Igazágtalan volnék Margot-val, ha nem mondanám el, hogy nemcsak kérni, de adni is tudott, ámbár nagylelkűsége éppolyan különös volt, mint egyéb tettei. 1939-ben, a háború előestéjén elmesélte Virginiának, hogy van egy bronzmásolata Houdon Voltaire-szobráról. Évekkel korábban Párizsban sétálgatott egy barátjával, aki nagyon szerelmes volt belé, de ő egy cseppet sem volt szerelmes az illetőbe.

– Mindenáron meg akart ajándékozni, ezért becipelt egy régiségkereskedésbe, hogy válasszak magamnak valamit. El is határoztam, hogy ha már így áll a dolog, a lehető legértékesebb holmit fogom választani, így lett enyém a Voltaire. És most önnek ajánlódokom, Virginia.

Semmi józan ésszel felfogható oka nem volt rá, hogy Virginiának ajándékozza a bronz-Voltaire-t, Virginia nem is fogadta el. Kis idő múlva azonban, pár nappal a há-

ború kitörése után, amikor Monks House-ban voltunk, egyszer csak megállt a házunk előtt egy Rolls-Royce, és a sofőr behozta a Voltaire-szobrot, Óladysége ajándékát. Az autóval, sofőrrel száz mérföld távolságból elküldött drága szobor és az ajándékozás titokzatos okai mind-mind nagyon jellemzőek voltak Margot-ra.

A Garsingtonban töltött hétvégék csúcspontja, legalábbis késő tavasszal és kora nyári időben a vasárnap délután volt. Ha szépen sütött a nap, ilyenkor mindenki a kertbe tódult. Öregek és fiatalok, zseniális és kevésbé zseniális emberek, hírességek és névtelen senkik sétálgattak az ösvényeken, üldögéltek a kerti székekben, és beszélgettek, beszélgettek vég nélkül. Talán nem volt véletlen az sem, hogy a társaság szinte kizárólag férfiakból állt. Nőt, legalábbis ismert személyiséget, összesen hármat láttam Garsingtonban: Margot-t, Katherine Mansfieldet és Virginiát. Férfi viszont rengeteg megfordult itt: kezdve a Yeats-méretű vörös óriásoktól egészen a ballioli és a New College-i fehér törpékig. Az idősebb generációból ide járt Bertie Russell, Goldie Dickinson, Bridges, Lytton és Maynard, kora délután pedig megérkezett egy csapat oxfordi diák és fiatal tanár. Az 1910-es és 20-as években ragyogó generációk kerültek ki Oxfordból, igazi, erős fényű csillagok. Nagyon élveztem a társaságukat ott, a garsingtoni kertben. Ott találkoztam először a fiatal Aldous Huxleyval. Hosszú szöcskelábát keresztbe téve hevert egy kerti széken, és olyan odaadással hallgatta a körülötte folyó beszélgetést, amely egyetlen ismerősömrre sem volt jellemző. Magam is mindig élveztem a műveltségre támaszkodó alapos okfejtés és intelligencia keverékét, amely ha szellemmel és elbűvölő személyiséggel is párosul, valóságos művészetté emeli a társalgást. Azokban az években Aldouson kívül Oxford jó néhány tehetséggel ajándékozott meg minket, olyanokkal, mint L. A. G. Strong, David Cecil vagy Maurice Bowra.

Ugyancsak Garsingtonban találkoztunk először Katherine Mansfielddel és Middleton Murryval. Akkor már együtt éltek, és azt hiszem, hamarosan össze is házasodtak. Az „irodalmi alvilág” atmoszférája lengte körül őket, azé, amit őseink Grub Streetnek neveztek. Mintha titkos összeesküvésben vettek volna részt, mindegyre rajta lehetett kapni őket, amint sokatmondóan összenéznek, talán oda is súgják egymásnak: „Látod, milyen gonosz hozzánk a világ!”

Sohasem szerettem Murryt. Volt benne egy jó adag pecksniffiség, ami bosszantott és viszolygottatott.¹² Mindig kész volt hangos zokogással elsiratni a világot, de szerintem krokodilkönnyeket hullatott.

Katherine egészen más ember volt. Én kedveltem őt, bár azt hiszem, ő nemigen kedvelt engem. Merev arcú nő volt, és mintha Murrynál is inkább őrizkedett volna a világtól, amelyet mindenestül ellenségesnek tartott. Röviddel megismerkedésünk után eljött hozzánk, és egy meglehetősen feszélyezett hangulatú hétvégét töltöttünk együtt Ashamban. Azt hiszem, természeténél fogva alapjában vidám, cinikus, erkölcs nélküli, szemérmetlen és szellemes volt; amikor először találkoztunk, nagyon szórakoztatónak bizonyult, sőt azt hiszem, senki másnak nem sikerült engem olyan jól megnevetetnie. Katherine egyenes derékkal üldögélt egy székek vagy egy heverőnek a szélén, és végérfelmenten meséket mondott arról, hogy mi minden történt vele színésznő korában,

¹² Egy ízben a *Nation*ben kritikát írtam egy könyvről olyanformán, hogy válogatás nélkül közöltem idézeteket a könyvből és Pecksniff-tól. Nem segítettem az olvasónak szétválogatni őket, és nem hiszem, hogy bárkinek is sikerült volna ez a mutatvány. Az egymás után következő Murry–Pecksniff-szakaszok azonban tökéletesen összefüggő szöveggé álltak össze. [Pecksniff Dickens MARTIN CHUZZLEWIT című regényének keneteljes, álszent szereplője. A pecksniffizmus angolul fogalomná vált. – *A szerk.*]

vagy arról, hogy Koteliansky miért és hogyan vonyított kutya módjára a Southampton Road-i ház legfelső emeletén. Mosolytalan, merev arccal mesélt, miközben szellemes előadásmódja rendkívül szórakoztatóvá tette a történeteit. Azt hiszem, valami titokzatos módon Murry mind személyében, mind pedig íróként megrontotta, bemocskolta, tönkretette Katherine-t, aki pedig kiváló író volt, erős realizmus iránti érzék, ugyanakkor pedig csodálatos irónia és alapvető cinizmus jellemezte a művészetét. Csakhogy Murry ragacsos szentimentalizmusa behálózta, és arra kényszerítette, hogy tulajdon természetét ellenében írjon. Azt hiszem, ezt a lelke mélyén maga is tudta, ezért fordult időnként iszonyatos haraggal Murry ellen. Nem is volt nagy öröm együtt lenni velük, különösen hampsteadi otthonukban nem, mert Katherine-t mintha mindig idegesítette volna Murry, még inkább Murry öccse, aki velük lakott, és Katherine szerint túl sokat evett. Félhangosan egyre-másra epés megjegyzéseket tett valamelyik fivére.

Katherine és Virginia kapcsolata nem volt egészen egyértelmű. Amikor Katherine először meglátogatót minket 1917-ben, Virginiát kezdetben mélységesen megdöbbenetette silány parfümje, „közönségessége”, „merev és olcsó vonásai”. De még azon az estén maga is elismerte, hogy „amikor mindezek lefoszlanak róla, olyan intelligens és titokzatos, hogy megérdemli a barátságot”. Valóban mélyen gyökerező, különös barátság született közöttük. Ha sokáig nem találkoztak, Katherine gyanakvó és ellenséges lett Virginiával szemben, ami bosszantotta Virginiát, és egyből észbe hagyta Katherine olcsó parfümjét és még olcsóbb szentimentalizmusát. Hanem amikor végre találkoztak, mintha minden egyébről megfeledkeztek volna, nem éreztek mást, csak mély megértést és igaz barátságot egymás iránt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint azok a sorok, amelyeket Virginia 1923. január 16-án írt a naplójába, Katherine haláláról. Ijesztően őszintén írt nemcsak Katherine-ről, de saját magáról is:

„Katherine már egy hete halott, és vajon mennyire teljesítem az egyik régi levelében megfogalmazott kérését: »Ne felejtse el Katherine-t!« Vajon máris elfelejtettem őt? Különös kaland nyomon követni az érzelmeinket. Nelly, a maga hírhordó lelkesedésével azt mondta pénteken a reggelinél: »Meghalt Mrs. Murry! Az újság írja!« Mit érez ilyenkor az ember? A megkönnyebbülés okozta megdöbbenést? Egy versenyárssal kevesebb. Aztán zavarba hoz, hogy csak ennyit érzünk, majd fokozatosan úrrá lesz rajtunk valami üresség és csalódottság. Aztán jött a depresszió, amitől egész nap nem bírtam szabadulni. Megpróbáltam írni valamit, de úgy éreztem, ennek sincs értelme, hiszen Katherine már nem fogja elolvasni. Katherine többé nem riválisom. Azután valamivel nagylelkűbben arra gondoltam, hogy ő ugyan sohasem tudott úgy írni, mint én, de jaj, hol van ő, aki viszont tudta azt, amit én nem tudok! Végül, amint az már velem történni szokott, képek sora jelent meg lelki szemem előtt – Katherine, mindig csak Katherine, amint fehér koszorút tesz a fejére, és indul, mert hívják. Megdicsőült, kiválasztották. Sajnáltam őt, éreztem, hogy nem szívesen viseli azt a jéghideg koszorút. Hiszen csak harminchárom éves volt. Nagyon tisztán láttam őt magam előtt, meg a szobát is a Portland Villasban. Felmegyek. Ő lassan, nagyon lassan felemelkedik az íróasztal mellől. Az asztalon egy pohár tej és egy gyógyszeres üveg. Megregényhalmok. Tökéletes rend, minden ragyog a tisztaságtól, mintha babaházban járnék. Néha le tudtuk rázni magunkról a tartózkodást. Nyár volt, ő az ablak melletti heverőn feküdt. Olyan volt, mint egy japán baba, a homlokán egy csipkepánttal. Időnként hosszan belenéztiünk egymás szemébe, mintha a tekintetiinkkel kötöttük volna meg a test változásaitól független barátságot. Gyönyörű barna kutyaszeme volt, egymástól távol ülő, hűséges és szomorú szemek. Az orra hegyes volt, kicsit közönséges, az ajka keskeny, kemény vonalú. Rövid szoknyákban járt, és amint mondta, »legszívesebben kört húzott volna maga köré«. Nagyon betegnek látszott, csak úgy vonszolta magát ide-oda a szobában, akár egy szenvedő állat. Azt hiszem, lejegyeztem néhány dolgot abból, amit egymásnak mondtunk. Amikor könyvekről vagy még inkább a saját írásainkról

beszélgettünk, sokszor úgy érzem, hogy ráleltünk arra az örök érvényű, tartós bizonyosságra. Ő mégis kifürkészhetetlen maradt. Vajon csakugyan kedvelt engem? Néha azt mondta, hogy igen. Sőt meg is csókolta néha, amikor pedig rám nézett, mintha örök hűséget ígért volna a tekintete. (Őszinte érzés lett volna ez?) Soha, soha nem fog elfelejteni engem, ígérte, amikor legutolsó találkozásunk végén elbúcsúztunk egymástól. Majd elküldi nekem a naplóját, és mindig írni fog nekem. Egymás szemébe néztünk, és azt mondtuk, hogy igazi barátok vagyunk, bármi jönne, azok is maradunk. Ami később történt, az csak pletyka volt és bűnbakkeresés. Soha nem válaszolt a levelemre. Mégis, valahogy úgy érzem, barátságunk még mindig él. Sok minden jut eszembe az írásról, amit szeretnék elmondani neki. Ha elmentem volna Párizsba, ha személyesen találkozunk, három perc múlva már úgy beszélgetünk, mint régen. De nem voltam képes megtenni azt a lépést. A körülmények – Murry és egyebek – az apró hazugságok és árulások, a soha nem szűnő játék és heccelés vagy nem is tudom, minek nevezzem, megrontották barátságunk lényegét. Túlságosan elbizonytalanították az embert. Akkor annyiban hagytam. Persze arra számítottam, hogy jövő nyáron ismét találkozunk, és ott folytatjuk, ahol abbahagytuk. És irigyeltem a tehetségét – ő volt az egyetlen, akinek irigyeltem a tehetségét. Ez még inkább elvette a kedvem a levélírástól. Talán a féltékenység volt az oka, de pontosan láttam minden ellenszenves tulajdonságát.

Két napig úgy éreztem, megöregedtem, semmi kedvem nem volt az íráshoz. Ez az érzés múltófélben van. Már nem látom őt azzal a koszorúval a fején. Már nem sajnálom őt annyira. Mégis, érzem, hogy életem végéig időről időre eszembe fog jutni. Talán volt bennünk valami közös vonás, amit többé senki másban nem fogok megtalálni. (Ez az, amit 1919-ben olyan sok szóval próbáltam elmondani.) Szeretek eltűnődni rajta, milyen ember is volt ő. Azt hiszem, igazából sohasem hittem el, hogy fizikai fájdalmai vannak, amelyek megkeserítik az életét.”

A háború nem akart véget érni, és én egyre jobban belegabalyodtam a politikába. Az 1917-es orosz forradalmat hatalmas jelentőségű eseménynek tartottam, de nemcsak én, hanem mindazok, akik a szabadság, egyenlőség, testvériség elvét vallották. Azt hiszem, az ember vagy kicsi forradalmárnak, vagy kicsi ellenforradalmárnak születik, ahogyan azt 1881-ben, abban a nagyon békés angol társadalomban egy szerző¹³ meg is fogalmazta:

„Annyit a természet kívív,
Hogy minden fiú, sőt leány is,
Akit csak a világra hív,
Az egy-egy kicsi liberális,
Hacsaknem kis konzervatív.”

Én kis liberálisnak születtem egy évvel a IOLANTHE megírása előtt, sőt – ámbár erre csak később jöttem rá – már-már kis forradalmárnak. Periklész és Tom Paine pártján állok, ösztönösen utálok minden zsarnokot, arisztokratát és oligarchát, kezdve Xerxéstől és Lükurgosztól egészen Edmund Burke-ig, aki azt állította, hogy „az abszolút demokrácia a világ legszégységtelenebb dolga”, viszont „egy civilizált társadalomban a nemeség a korinthuszi oszlopfő”.

Az igazán nagy forradalmak, mint amilyen az 1789-es vagy az 1917-es volt, különös hatással vannak a lélekre. Ha Periklész és Tom Paine híve vagy, és akkor élsz, amikor nagy politikai kataklizmák rázzák meg a társadalmat, akkor hirtelen elfog a boldog

¹³ Sir William Schwenck Gilbert (1836–1911) angol színpadi szerző és költő, a Savoy Operák librettóírója, melyekhez Sir Arthur Sullivan szerzett zenét. IOLANTHE című darabjukat 1882-ben írta, tehát nem egy, hanem két évvel Leonard Woolf születése után. (A ford.)

megkönnyebbülés – amit visszaemlékezése szerint az egyébként konzervatív Wordsworth is érzett 1789-ben: „*Áldás volt e hajnalon élni, de / ifjúnak lenni ott, mennyei.*”¹⁴

A felszabadultságérzés indokolt – felszabadulás a zsarnokság alól, szabadulás a hatalmaktól, a hatalom igazságtalanságaitól, melyeket mind az osztályokra tagolt társadalom épít ki, hogy aztán megcsontosodva és elmeszesedve akadályozzák a vér egészséges keringését.

Önéletrajzom első kötetében megírtam, hogyan vettünk részt tizenkilenc-húsz évében a nagy társadalmi átalakulásban: „*Nem úgy harcoltunk, mint manapság, hátunkat a falnak vetve a barbárság és a barbárok ellen. Nem egy tagadó, múltat romboló mozgalom részesei voltunk. Mi valami újat akartunk felépíteni, egy szabad, józan, civilizált, igazság- és szépségkereső új társadalmat. És ez hatalmas örömmel töltött el minket.*”

Szabó T. Anna

AZ ERŐ

Az erő előbb befelé visz,
a túlfokozott gyönyöré:
a folyót forrásába rántva
a hullámzást magába zárja
a követelő anyaméh –
halad lüktetve, öntudatlan:
kezdeté végcélja felé.

Valahogy kiválasztatik
a többi közül. Hogy mire?
Csak annyit tudni egyelőre,
hogy épp neki kell élnie.
Vékony vörös fonálra kötve
csak készülődik arca-teste –
de máris dobog a szíve.

Szaporodnak és sokasodnak
a sejtek, langyos víz alatt,
az ősteremtés ritmusában
teszi a dolgát az anyag,
tudat nélküli pusztá lénye
egy nagyobb akarat edénye:
a lüktetést cselekszi csak.

¹⁴ Wordsworth: FRENCH REVOLUTION AS IT APPEARED TO ENTHUSIASTS AT ITS COMMENCEMENT (A FRANCIA FORRADALOM, AHOGY A RAJONGÓK KEZDETEN LÁTTÁK, 1804). Tandori Dezső fordítása.